

Kujude kaja katkestuse kultuuris

Eesti ahtakeses kultuuriruumis tekib haruharva tunne, et mingi teema tõmbab käima kogu erialaringkonna. Pluralistliku kunstipildiga kaasneb selliseid olukordi haruharva.

Üheksakümnendate keskel oli kunstiväljal üldkõnetavaks teemaks mõnda aega kunsti piiride küsimus, sajandivahetusel korraks videokunsti ja uue meedia temaatika. Ukraina sõjaga seotud teadvusnihked ning ülalt alla peale surutud mehhanismid problemaatilise punapärandi üle otsustamisel on aga tinginud selle, et praeguse aja erialaselt kuumad teemad on sovetiaegne monumentaalkunst kitsamalt ja ikonoklasmi ühiskondlik taust üldiselt.

Käisin kuulamas nelja laias laastus analoogilise probleemiringiga üritust: 25. oktoobril arhitektuurimuuseumi diskussiooniseeria „(H)arutus“ esimest vestlusringi teemal „Keerulised monumendid“, 16. novembril EKA aatriumis Tallinna ülikooli ning EKA tudengite ja erialainimeste vestlusringi „Punamonumentide keeruline pärand“, 8. detsembril EKAs Kirke Kangro korraldatud EKA vabade kunstide teaduskonna kiirkonverentsi „Avalik ruum. Autorid, arhiiv ja ajalugu“ ning kunstiteadlaste ja kuraatorite ühingu 16. detsembril korraldatud seminari „Monumendid muutuses“. Siinkohal annan ülevaate eelkõige viimasest üritusest.

Programmiline liialdus. Seminari avasõnavõttus osutas kunstiteadlane Krista Kodres sellele, et neile, kes tajuvad end pärandi ja kunsti hoidjatena, on praegu avalikus diskussioonis võimud ja parteipoliitika peale surunud üheainsa narratiivi, justkui oleks säilinud punamonumendid akuutne oht isamaale ja tuleks seetõttu kohe hävitada. Asja teeb groteskseks see, et teravdunud debatis on tingimusteta ja ülejala toimuvat lauspuhastust toetavad rahvuskonservatiivid hakanud tõstatama eksalteeritult küsimusi mitte üksnes ühe ja õige ajalookontseptsiooni kohta, vaid tulnud lagedale väidetega, et see konflikt määrab, keda üldse võib pidada õigeks eestlaseks. Labasemaks oleks raske minna.

Mis puudutab turvariski teemat, siis siinkohal oleks paslik välja tuua arhitektuuriajaloolase Andres Kure konverentsil „Avalik ruum. Autorid, arhiiv ja ajalugu“ välja toodud jaotus, mille kohaselt on monumendid avalikus ruumis kas aktiveeritud – nende ümber käib parasjagu elav ideoloogiline mäsu,

sirp.ee

Estonia teater
Teater

kogunevad inimesed, manifesteeritakse midagi konfliktset – või siis passiivses, äraootavas, vaat et märkamatus olekus. Meil on oma lähiminevikust selge näide, kuidas 2007. aastal kulmineerus nn Aljoša saaga: monumendist sai ideoloogilise vastandumise sümptomaatiline epitsenter. On raske uskuda, et sellelaadne olukord võiks aset leida näiteks seoses [Estonia teatri](#) laemaaliga. Kujutleda, et Estonias koguneks publik, kes ei oskaks Evald Okka, Richard Sagritsa ja Elmar Kitse laemaali sõnumile jutumärke ümber paigutada, pole põhjust. Veelgi jaburam oleks kujutleda, et nn torniga maja juurde hakkaks keegi vaevumärgatava viisnurga tõttu Georgi linte viima. Mingeid märke sellest ei ole ja seega on mõttetu rääkida akuutsest julgeolekuriskist. Pigem iseloomustab enamikku kampaaniakorras hävitamisele määratud pärandist austria kirjaniku Robert Musili tõdemus, et „pole midagi märkamatumat kui mälestusmärk“. Sellele osutas oma ettekandes ka Virve Sarapik. Meedias on argumendina välja toodud ülitundlikkus punasümbolite suhtes, ent see paistab programmilise liialdusena, vastanduste hüsteerilisevõitu üleskloppimisena. On häiriv, et irratsionaalsete impulsside mõjul ollakse valmis vett peale tõmbama kogu Eesti Vabariigi senisele muinsuskaitsekontseptsioonile ja demokraatliku ühiskonna harjumuspärasele toimemehhanismile.

Kujutleda, et [Estonia teatrisse](#) koguneks publik, kes ei oska Evald Okka, Richard Sagritsa ja Elmar Kitse laemaali sõnumile jutumärke ümber paigutada, pole põhjust.

Priit Mürk / ERR / Scanpix

Restaureerimisspetsialist Hilka Hiiop andis seminari avaettekandes selge signaali: lammutamise ja teisaldamise kõrval on ka kolmas variant, varjamine, mis lubab näiteks kunagi poole sajandi pärast, kui praegused pinged enam ehk õhus ei ole, tuua samad teosed, mõistagi selgelt kontekstualiseerituna, omamoodi eksootikana tagasi avalikku ruumi.

Välja toodud kaasuseks oli Dvigateli pannoo, üle 20 meetri pikkune Nõukogude sõdurite triumfirongkäiku kujutav betoonbareljeef Ülemiste Citys – kunstiliselt mitte kuigi harukordne, ikonograafialt ilmselgelt okupatsioonivõimu põlistav. Kui pidada aga silmas muinsuskaitse alusteoriat, et iga muistisega läbi viidav protsess peaks järgima nn pööratavuse printsiipi, on sellegi hävitamisest kahju. Kus siis veel saaks Tallinna avalikus ruumis nn karmist stiilist rääkida? Pole

kahtlustki, et paarikümne aasta pärast üles kasvavad noored tajuksid seda ohutundeta, pigem camp'ina. Nii et praegu ajutiselt varjata – kuni kestab kriis, muidugi – ja kui sellest ei piisa, võib punasõdurite karmis stiilis pateetilise rivi alati üle värvida – kärtsroosaks!

Moraalne vananemine ja ekstaatilisus. Maalikunstnik Tõnis Saadoja ettekanne tõi restaureeritava Kawe Plaza näitel välja, kui võrd kiiresti muutub meie ajal maitse: 1998. aastal püstitatud maja on osutunud moraalselt vananenuks. Kõik, mis toimub ehitiste ja avaliku ruumiga, on kümne aastaga minevik, kahekümne pärast pöördumatult ajalooline. Peame olema valmis selleks, et praegused hinnangud muutuvad. Tuginedes Eestis ainulaadsele kogemusele NO99 laemaali teostamisel, analüüsis Saadoja Estonia teatri laemaali selle teostuslikust aspektist ja tõi välja, et selle 91 ruutmeetrit, mis valmis pooleteise kuuga, on Eesti kunstiajaloo üks ja ainus selline sooritus.

Virve Sarapik tõi kõigepealt näiteks antisemiitlike vaadetega Viini linnapea Karl Luegeri monumendi ümber toimuva. Üllatuslikult polnud see teema probleemne enne 2000. aastate algust, mil kaju kattus korduval puhastamisele vaatamata üha uuesti ja uuesti aktivistide grafitikihiga. Arutelu käigus monumendi saatuse üle oli päevakorral ka ühe kunstnike kollektiivi ettepanek: nimelt soovitati asetada monument kalde alla, mis oleks irooniliselt lõhkunud selle harda monumentaalprogrammi. Nüüd on siiski otsustatud, et monument hoitakse esialgu alles nii, et see ongi püsivalt kaetud grafitikriiteldustega – „Schade!“ („Häbi!“). Ka Viini Nõukogude vabastajate monumendi puhul, mida Austria on vastavalt 1955. aasta riigilepingule kohustatud säilitama, ei saavutatud vajalikku nihet mitte sõnumi poliitilise neutraliseerimise, mahavõtmise või varjamisega. Selle asemel on ansambelit ümbritseva müüri eraomanduses väliskülg kaetud Ukraina kollasiniste lipuvärvidega. Sarapik analüüsis ka vabanemisaegse esimese punamonumentide mahavõtmise lainega kaasnenud ajalehekajastuste retoorikat. Neis ilmnes korduvalt vaat et erootilisena tajutava ekstaatilisuse moment: ilmselt avaldub praeguse ikonoklasmilainena Ida-Euroopas teatav psühholoogiline mehhanism: purustamisega üritatakse leevendada Ukraina sõja põhjustatud ängi.

Tallinna ülikooli semiootikaprofessor Daniele Monticelli analüüsis suhtumist fašismi monumentaalsesse pärandisse Itaalias. Kuna erinevalt Saksamaast puudus seal sõjajärgselt Nürnbergi

protsessi sarnane puhastus, pole Itaalias sugugi haruldane, et fašismiaegses ehitises domineerib monumentaalmaal triumfeeriva duce'ga. 2017. aastal ilmus Ameerika ajakirjas The New Yorker Ruth Ben-Ghiati artikkel, kus ta küsib, miks on Itaalias seniajani hulgaliselt fašismiaegseid monumente. Itaalia meedia sellest tuld ei võtnud.

Pärast Teise maailmasõja lõppemist võeti küll avalikus ruumis osa fašistlikke mälestusmärke kohe maha, seda nii ametlikul tasandil kui ka spontaansete vihapursete ajal. Ometi oli domineeriv strateegia säilitamine. Omaaegse sõnumi nihestamist on kasutatud fašistliku partei maja puhul Bolzanos: parteilist kreedot „Credere, obbedire, combattere!“ („Uskuda, kuuletuda, võidelda!“) on täiendatud neonkirjas Hannah Arendti tsitaadiga „Kellelgi pole õigust kuuletuda!“. Mõnda aega looritati ka fašistlikke sõnumeid avalikus ruumis: kaeti kõige suuremat piinlikkust tekitanud kohad memoriaalansamblites kinni. Ajapikku on aga hakatud katteid eemaldama. Monticelli rõhutas, et kuna paremäärmuslaste nimekirjas kandideeris näiteks Mussolini lapselaps Caio Mussolini ja need jõud on valmis kunagist monumentaalpropagandat ära kasutama, pole Itaalia ühiskonnas valitsev ükskõiksus parim viis probleemiga tegeleda.

Vastutus mälukujundajana. Lõuna-Carolina ülikooli dotsent, ajaloolane Aro Velmet rääkis liikumise Black Lives Matter monumendisõdadest ja dekoloniseerimisest USA näitel, küsides, mida on sellest õppida Eesti punamonumentide teisaldamise kampaania käigus. Velmet rõhutas, et BLMi monumenditundlikkuse on põhjustanud rassistlikud paremäärmusrühmitused, kes kogunesid 2017. aasta maikuus Charlottesville'is konföderatsiooni kindrali Robert E. Lee monumendi ümber tõrvikurongkäigule. Oluline on ka teadvustada, et see monument ja paljud samalaadsed püstitati kampaania korras pärast Esimest maailmasõda, et vastanduda selge ideoloogilise sõnumiga toonasele emantsipatsioonilainele. Tartu ülikooli muuseumi direktor Mariann Raisma võttis analüüsida nõukogudeaegse keerulise pärandi ja muuseumiinstituutsiooni suhted. Ta tõi välja, et 1970ndatel ja 1980ndatel tekkisid Lääne-Euroopas ja 1990ndatel Ida-Euroopas nn süütunde muuseumid, kus senise keskse paatosliku kangelasloo asemele asus ohvri vaatepunktist koostatud ekspositsioon ja triumfi asendas trauma. Ent mõlemad perspektiivid, nii muuseum kui uhkusetundmise koht, aga ka

muuseum kui leinamiskoht, eeldavad aktiivset mäluoliitikat. Meil on aga seni muuseumidiskursusena domineerinud vaade muuseumile kui pööningule: ära ei viska, aga näha ka ei taha! Näiteks on sõjamuuseumi ideoloogiline otsus küll problemaatilist materjali koguda, ent pigem nii, et paneme kõik fondi, küll siis pärast mõtestame. Seesuguse passiivse positsiooni võttis Raisma kokku muuseumi kui kalmistuvahi, rahusobitaja kujundiga. Ta kutsus muuseumi üles mäluoliitiku kujundajana vastutust võtma.

Noor kunstiteadlane Hans Alla, kes on sel teemal ka ajakirjanduses sõna võtnud, rõhutas oma põlvkonna ehk nende, kes on sündinud juba iseseisva vabariigi ajal, teistsugust suhet problemaatilisse punapärandisse. Ta osutas, et kogu lammutuskampaania keskmes on psüühiline represseerimine, halvasti varjatud ksenofoobiline sõnum: kui me neist venelastest ükskord ometi lahti saaksime, vat siis ...

Ettekannetele järgnenud vestlusringi akuutseimaks küsimuseks oli kahtlemata see, kuidas leida erialaringkonna sõnumile, et mäluoliitiku reljeefsust tuleb hoida, laialdasem kandepind. Tõsi on, et nendes küsimustes on viimasel viieteistkümnel aastal nii Eesti kunstis, kunstidiskursuses kui ka -hariduses valitsenud lõputu leigus ja igikestev ükskõiksus. See, et kunstirahvas selles olukorras nüüd lõhkise küna ees seisma peab, on suuresti meie enda tegemata töö. Olen valmis teadvustama, millised ikkagi on need psüüholoogilised mehhanismid, mis panevad mind instinktiivselt toetama ka ilmselgelt vaenuliku ideoloogilise sõnumi ja mõõduka kunstiväärtusega muististe (pean siin silmas seda Dvigateli pannood) säilitamist ja ümberhäälestamist. See on aga juba järgmise artikli teema.